

**В.В. Юсупов, канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник,
начальник науково-дослідної лабораторії**

Національна академія внутрішніх справ

СПЕЦІАЛЬНІ І КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗНАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ

У статті досліджується питання співвідношення спеціальних і криміналістичних знань у кримінальному провадженні. Доведено, що спеціальні знання у кримінальному провадженні належать експертам і спеціалістам. Криміналістичні знання під час розслідування злочинів використовують слідчі, прокурори, судді та деякі інші суб'єкти. Криміналістичні знання є ширші за обсягом, ніж спеціальні.

Особливе місце серед суб'єктів протидії злочинності належить фахівцям, які володіють спеціальними знаннями. Вивчення практики використання спеціальних знань під час розслідування злочинів свідчить про їх важливе значення в одержанні доказів у кримінальному провадженні і все більш широке їх застосування учасниками процесу.

Питання спеціальних знань досить детально розглянуті у наукових працях. Про криміналістичні знання зазначають у своїй роботі Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, А.В. Іщенко, П.П. Іщенко, Н.І. Клименко, І.І. Когутич, Ю.Г. Корухов, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, Б.В. Романюк, М.В. Салтєвський, М.Я. Сегай, В.Ю. Шепітько та ін. Водночас аспекти розмежування та співвідношення спеціальних і криміналістичних знань висвітлені у наукових працях лише фрагментарно.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає знання у трьох аспектах: 1) це обізнаність у чому-небудь, наявність відомостей про кого, — що-небудь; 2) сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у процесі навчання, дослідження і т. ін.; 3) пізнання дійсності в окремих її виявах і в цілому [1, с. 376]. С.І. Ожегов трактує знання як пізнання дійсності, науку; сукупність відомостей, пізнань у будь-якій галузі [2, с. 215].

За межами діяльності знання не можуть бути ні засвоєні, ні збережені, ні застосовані. У поняття “знання” входять не тільки теоретичні відомості, але й практичні знання, які отримані у процесі особистої і спільної трудової діяльності. У поняття знань включаються також за-

гальні знання, які набуті на підставі життєвого досвіду. Зв'язок науки і побутових знань виявляється у історичній генезі наукового знання. Між науковими знаннями і практичними навичками існує тісний взаємозв'язок. Узагальнені результати застосування навиків певних фахівців, що пройшли наукову апробацію і пояснюють закономірності явищ і процесів, стають науковими знаннями.

Наукове знання спрямоване на встановлення об'єктивної істини, осмислювання різних фактів, на виявлення закономірностей явищ природи і суспільства.

Спеціальні знання базуються на досягненнях науки і не можуть бути загальновідомими. За способом отримання, спеціальні знання набуваються шляхом теоретичного засвоєння певної інформації або періодичним зайняттям окремим видом роботи. Тобто поняття “спеціальні знання” охоплює також практичні вміння та навички.

Спеціальні знання — це відомості, що не є загальновідомими, які не мають масового поширення. Хоча загальнонаукові знання і є основою набуття спеціального знання, відносити загальнонаукові знання до спеціальних не можна. Спеціальні знання здобуваються, як й інші знання, в результаті цілеспрямованої професійної підготовки і досвіду практичної роботи в якій-небудь діяльності та являють собою систему знань про певні об'єкти, явища і закономірності, що досліджуються відповідною галуззю науки.

Проаналізуємо поняття “спеціальних знань”, що містяться у нормативно-правових актах. Зазначимо, що визначення спеціальних знань у нормативних документах не існує, водночас у деяких актах вживається термін “спеціальні знання”. У Законі України “Про судову експертизу” йдеться, що судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [3]. Тобто у цьому визначенні поєднані суб'єкт (експерт) і наявність у нього спеціальних знань.

Про спеціальні знання експерта говориться у ст. 16 Закону — “Метою атестації працівників державної спеціалізованої установи, які залучаються до проведення судових експертиз та/або беруть участь у розробленні теоретичної та науково-методичної бази судової експертизи, є оцінка рівня їх спеціальних знань та відповідність займаній посаді” [3].

Відомо, що під час кримінального провадження спеціальні знання можуть застосовуватися в таких основних напрямках: залучення спеціа-

ліста для участі у слідчих діях, призначення і проведення судових експертиз, консультації спеціаліста, допит експерта, проведення ревізії.

У кримінально-процесуальних нормах, що регламентують діяльність експерта та спеціаліста (ст. 69, 71 КПК України), вживаються терміни “спеціальні знання” і “навички”. У ч. 1 ст. 69 КПК України, яка дає визначення експерта, йдеться про спеціальні знання. Так, експертом є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України “Про судову експертизу” на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об’єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань. Законодавець до спеціальних знань відніс наукові, технічні або інші знання, які потрібні для дачі відповіді на поставлені під час розслідування злочинів питання. У ст. 71 КПК України зазначається про спеціаліста, як про особу яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів.

Таким чином, спеціальні знання у кримінально-процесуальному аспекті — це наукові, технічні або інші знання, які потрібні для дачі відповіді суб’єкта — носія цих знань на поставлені йому під час розслідування злочинів питання.

До спеціальних знань у тому значенні, у якому вживає цей термін законодавець, не відносяться юридичні знання. З цього приводу варто зазначити, що вирішення юридичних питань не може бути доручено експерту, оскільки вони відносяться до виняткової компетенції слідчого, прокурора, суду. Це положення впливає з принципів кримінального процесу, підтверджене багаторічною практикою, закріплене у нормативних документах.

Як зазначали М.М. Міхеєнко, В.П. Шибіко, А.Я. Дубинський, до спеціальних знань експерта не належать загальновідомі і загальнодоступні наукові знання, повсякденні, побутові відомості, а також знання у галузі матеріального і процесуального права, якими повинні володіти (і вирішувати пов’язані з ними питання) самі слідчі, прокурори, судді [4, с. 125–126].

В.К. Лисиченко та В.В. Циркаль зазначали, що спеціальні знання — не загальновідомі у судочинстві наукові, технічні та практичні знання, набуті в результаті професійного навчання чи роботи за окремою спеціальністю особою, залученою в якості спеціаліста чи експерта з метою сприяння слідству або суду в з’ясуванні обставин справи чи

дачі висновку з питань, для вирішення яких потрібне їх застосування” [5, с. 22].

Більш широко трактує спеціальні знання О.О. Бондаренко, а саме як сукупність знань у будь-якій сфері людської діяльності — науки, техніки, мистецтва, ремесла і т.п. — набутих у результаті спеціальної підготовки або професійного досвіду, які використовуються для отримання доказової чи іншої інформації, необхідної, для розкриття та розслідування злочинів [6, с. 6].

Ю.Г. Корухов формулює поняття спеціальних знань через їх сукупність в певній галузі науки, техніки чи мистецтва, які використовуються в доказуванні [7, с. 18]. Спеціальними знаннями в кримінальному судочинстві є знання і навички, одержані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення, за певною процедурою, процесуальних завдань [8, с. 49–50].

Б.В. Романюк розподілив науковців, які розробляли проблему визначення спеціальних знань на п’ять груп: перша група вважає спеціальні знання не загальнодоступними; друга — що спеціальні знання — тільки наукові; третя група розглядає спеціальні знання як такі, що відповідають сучасному рівню розвитку науки і можуть використовуватись у сфері кримінально-процесуальної діяльності; четверта група визначає спеціальні знання, базуючись на роді професійної діяльності за певною спеціальністю; п’ята група стверджує, що спеціальні знання відсутні у суб’єкта доказування [9, с. 41–45]. Автор статті розглядає спеціальні знання як “сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють особи — спеціалісти у рамках будь-якої професії у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства, використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального судочинства” [9, с. 57].

На думку М.Г. Щербаківського — спеціальні знання — це професійні знання, отримані в результаті навчання, а також навички, здобуті обізнаною особою у процесі практичної діяльності в різних галузях науки, техніки та інших суспільно-корисних галузях людської діяльності, що використовуються разом з науково технічними засобами при проведенні експертизи [10, с. 3].

Аналіз дефініцій науковців дозволяє встановити два головних підходи до поняття “спеціальні знання” залежно від суб’єктів їх викорис-

тання: 1) спеціальні знання — це знання у певній галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, які використовуються учасниками кримінального провадження у межах реалізації своїх повноважень; 2) спеціальні знання використовуються експертом або спеціалістом при проведенні досліджень або участі у слідчих (розшукових) діях.

Як зазначає В.Ю. Шепітько, спеціальні знання має обмежене коло спеціалістів — обізнаних осіб. Спеціальні знання повинні виходити за межі професійних знань слідчого, прокурора, захисника, судді [11, с. 491–492].

Про можливість використання слідчим спеціальних знань, які отримані ним особисто, зазначає В.Д. Басай, а саме, що найчастіше такі знання він отримує в процесі навчання у відповідному навчальному закладі. Так, вивчаючи криміналістику, майбутній слідчий повинен засвоїти наукові положення та практичні рекомендації щодо застосування фото-, відео зйомки та відеозапису, дослідження слідів, зброєзнавства, документознавства, габітоскопію тощо [12, с. 576]. Однак, результатом (продуктом) сукупної професійної криміналістичної діяльності її суб'єктів, у тому числі й слідчих, у галузі пізнавального процесу з попередження, виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів є криміналістичні знання [13, с. 8]. Тому на думку автора, йдеться не про спеціальні знання, а про криміналістичні, які засвоюються під час викладання курсу “Криміналістики” та інших спеціальних юридичних дисциплін.

Подібна позиція міститься в “Академічному курсі криміналістики” (К., 2011): “здобування доказових фактів шляхом використання спеціальних знань у формі експертизи не викликає ніяких сумнівів, коли йдеться про знання, які виходять за межі професійних знань слідчого, проте, коли ми стикаємося з необхідністю використання спеціальних криміналістичних знань, представником яких за освітою і родом діяльності є слідчий...” [8, с. 51].

Тому спеціальними знаннями для слідчого є сукупність відомостей у галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, якими володіє спеціаліст або експерт і, які він використовує при вирішенні поставлених перед ним компетентними особами завдань.

Цікавий підхід до використання спеціальних знань прокурором наведено І.В. Рогатюком. Він зазначає, що “спеціальні знання притаманні будь-яким видам професійної діяльності, у тому числі у галузі юриспруденції. Самостійне використання прокурором спеціальних знань на стадії порушення кримінальної справи сприятиме скороченню

строків перевірки заяв і повідомлень про злочини та покращить якість їх перевірки” [14, с. 723].

Зауважимо, що якщо мова йде про кримінальне провадження, то необхідно дотримуватися понять, які застосовуються на підставі КПК під час розслідування кримінальних правопорушень. У нормах КПК України, де йдеться про спеціальні знання (ст. 69, 71, 242, 243, 244, 332), не згадується про їх використання такою стороною кримінального провадження як прокурор. Тому доцільно вести мову про використання прокурором криміналістичних знань. Виключення становлять лише знання спеціальних юридичних наук і у галузі криміналістичної техніки, як розділу криміналістики, який вивчає загальні положення криміналістичної техніки та такі галузі як криміналістична фотографія і відеозапис, трасологія, судове почеркознавство, зброєзнавство, документознавство, габітологія, фоноскопія, одорологія, криміналістична реєстрація та ін.

Досліджуючи історію криміналістики, А.В. Іщенко зазначає, що криміналістичні знання використовувалися ще за розслідування злочинів на самих ранніх етапах діяльності державних органів. При аналізі ранніх етапів боротьби зі злочинністю було б справедливим під терміном “криміналістичні знання” розуміти знання з різноманітних галузей практики, ремесла, мистецтва та науки, які пристосовувалися юристами для вирішення завдань правосуддя [15, с. 40–41]. На історичному принципі формування криміналістичних знань наголошує В.Ю. Шепітько: “формування криміналістичних знань здійснювалося в межах процесу (процедури), який був притаманний суспільству (наприклад, інквізиційний процес був пов’язаний із отриманням зізнання від допитуваного за допомогою тортур)” [16, с. 49].

Н.І. Клименко розглядає криміналістичні знання у широкому і вузькому змісті. У широкому розумінні до криміналістичних знань відносяться знання кримінально-правового циклу, які необхідні для кримінально-процесуальної діяльності (кримінальне право, кримінальний процес, кримінологія, криміналістика, судова статистика, судова медицина, судова психологія і т.п.). У вузькому розумінні криміналістичні знання — це знання, які є змістом науки криміналістики. Вони представляють собою систему знань про предмет її дослідження. Криміналістичні знання визначаються як система інформації (відомостей) про рівень пізнання закономірностей, що складає зміст предмета криміналістики. Вони включають у себе вихідні принципи, теорії, категорії, експерименти, практичні висновки, засоби, методи і

рекомендації, що використовуються як інструмент криміналістичного наукового пізнання з метою попередження, виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів [13, с. 8].

Криміналістичні знання спочатку виявлялися у прийомах дослідження слідів злочину. Далі ці знання почали включати наукове узагальнення прийомів і засобів з практики розслідування злочинів. Тому в основі криміналістичних знань лежить досвід слідчої, судової і експертної діяльності. Процес розслідування злочинів удосконалювався за рахунок використання досягнень суспільних і технічних наук, які пристосовувалися до криміналістичної діяльності. Виходячи з цього, можна припустити, що криміналістичні знання, які формувалися з початком діяльності із розкриття злочинів, включали широку сукупність відомостей, необхідних для встановлення істини. У подальшому, в процес розслідування злочинів почали залучатися спеціалісти, які володіли конкретними знаннями, необхідними для з'ясування окремих обставин злочину. Так, свого часу лікарі, а потім — судові лікарі стали обов'язковими учасниками у справах про посягання на життя і здоров'я людини. Криміналістичні знання у практиці розкриття злочинів обумовили необхідність використання криміналістичних засобів і методів, розроблених із залученням досягнень інших наук.

Таким чином, спеціальні знання корелюють із загальновідомими як такі, що притаманні окремому виду професійної діяльності, зокрема кримінально-процесуальної, яку здійснюють певні суб'єкти. У криміналістичних джерелах спеціальні знання залежно від суб'єкта їх використання тлумачаться у двох аспектах: 1) як знання у певній галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, які використовуються учасниками кримінального провадження у межах реалізації своїх повноважень; 2) спеціальні знання використовуються експертом або спеціалістом при проведенні досліджень або участі у слідчих (розшукових) діях.

У процесі історичного розвитку науки від криміналістичних знань відокремилися спеціальні знання, якими володіли спеціалісти окремих сфер діяльності.

Криміналістичні знання є сукупністю відомостей у галузях спеціальних юридичних дисциплін та криміналістичної техніки як розділу криміналістики, що здобуті під час навчання і практичної діяльності слідчого, прокурора, судді та інших учасників кримінального провадження. Криміналістичні знання є ширші за обсягом, ніж спеціальні. Водночас, суб'єкти, які володіють криміналістичними знаннями не завжди є носіями спеціальних знань. Спеціальні знання у кримінально-

процесуальному аспекті використовуються експертами і спеціалістами. Такі представники сторін кримінального провадження як слідчий, прокурор, захисник та інші при здійсненні своєї професійної діяльності використовують криміналістичні знання.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К.: Перун, 2002. — 1440 с. — 376 с.
2. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: ок. 57000 слов / [под ред. Н.Ю. Шведовой]. — М.: Сов. энциклопедия, 1973. — 846 с.
3. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>
4. Кримінально-процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар: станом на 1 серпня 1995 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1995. — № 4–5. — 640 с.
5. *Лисиченко В.К.* Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: учебн. пособие / В.К. Лисиченко, В.В. Циркаль. — К.: Изд-во Киев. ун-та, 1987. — 100 с.
6. *Бондаренко О.О.* Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.О. Бондаренко. — Х., 2004. — 19 с.
7. *Корухов Ю.Г.* Правовые основания применения научно-технических средств при расследовании преступлений / Ю.Г. Корухов. — М.: Юрид. лит.-ра, 1974. — 28 с.
8. Криміналістика. Академічний курс: підруч. / Т.В. Варфоломеева, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров [та ін.]. — К.: Юрінком Інтер, 2011. — 504 с.
9. *Романюк Б.В.* Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: моногр. / Б.В. Романюк. — К.: Націон. акад. внутр. справ, 2002. — 196 с.
10. *Щербаковський М.Г.* Тактика проведення судових експертиз: лекція / М.Г. Щербаковський. — Х.: Харків. націон.ун-т внутр. справ, 2004. — 32 с.
11. *Шепітько В.Ю.* Вибрані твори / Избранные труды / В.Ю. Шепітько. — Х.: Вид. агенція “Апостіль”, 2010. — 576 с.
12. *Басай В.Д.* До питання про застосування слідчим власних спеціальних знань у процесі розкриття та розслідування злочинів / В.Д. Басай // Криміналістика ХХІ століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листопада 2010 р. — Х.: Право, 2010. — С. 576–778.
13. *Клименко Н.И.* Криминалистика как наука: моногр. / Н.И. Клименко. — К.: НВТ “Правник”, 1997. — 83 с.
14. *Рогатюк І.В.* Використання спеціальних знань прокурором на стадії порушення кримінальної справи / І.В. Рогатюк // Криміналістика ХХІ століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листопада 2010 р. — Х.: Право, 2010. — С. 721–723.
15. *Ищенко А.В.* Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: моногр. / за ред. І.П. Красюка. — К.: Націон. акад. внутр. справ України, 2003. — 359 с.
16. Криміналістика: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: Вид. Дім “Ін Юре”, 2004. — 728 с.

Резюме

В статье исследуются вопросы соотношения специальных и криминалистических знаний в уголовном производстве. Доказано, что специальные знания в уголовном производстве принадлежат экспертам и специалистам. Криминалистические знания при расследовании преступлений используют следователи, прокуроры, судьи и некоторые другие субъекты. Криминалистические знания являются более широким понятием, нежели специальные.

Summary

The article examines the issues of correlation special and forensic attainments in criminal proceedings. Proved that special attainments in criminal proceedings belong to experts and specialists. Forensic attainments is used when investigating crimes investigators, prosecutors, judges and some other subjects. Forensic attainments is a broader concept than special.

УДК 343.98

Л.Г. Бордюгов, канд. юрид. наук, зам. директора

Донецкий НИИ судебных экспертиз

РЕШЕНИЕ ВОПРОСА О ПРИЧИННОЙ СВЯЗИ В СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЕ

В статье рассмотрены вопросы истории развития понятий “причинность”, “причинная связь” в уголовном судопроизводстве, а также вопросы исследования судебными экспертами причинной связи между действиями определенного лица и наступившими последствиями.

Причинность (каузальность) — философская категория, обозначающая необходимую генетическую связь явлений, из которых одно, называемое причиной, обуславливает и порождает другое, называемое следствием или действием [1, с. 329].

Проблема причинности в ее уголовно-правовой интерпретации на надлежащем научном уровне была впервые поднята немецкими криминалистами конца XVIII — начала XIX века [2, с. 10]. Многие из них опирались на идеи выдающегося английского мыслителя Джона Стюарта Милля, который определял причину явления как “такое предыдущее или стечение предыдущих, за которым данное явление неизменно и безусловно следует” [3, с. 275].

Немецкий криминалист М. Бури считал, что “под причинной связью следует понимать процесс возникновения явления. Если мы хотим установить причинную зависимость конкретного явления, то мы должны в определенной последовательности установить все те силы,